

Nazîr İbrâhîm'in Câmi'ü'l-Hikâyât Tercümesinde Kaynaklar Meselesi

The Question of Sources in Nazîr İbrâhîm's Translation of the Câmi'ü'l-Hikâyât

Müjgan ÇAKIR*

*Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi

e-mail*: mjgan.cakir@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1526-9902>

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://doi.org/10.34083/akaded.650585>

Sorumlu Yazar/Corresponding Author
Müjgan Çakır, Mimar Sinan Güzel
Sanatlar Üniversitesi, İstanbul/Türkiye

Geliş Tarihi/Received : 25.11.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 12.12.2019

Atıf/Citation

ÇAKIR, Müjgan (2019). Nazîr İbrâhîm'in
Câmi'ü'l-hikâyât Tercümesinde Kaynak-
lar Meselesi. *Akademik Dil ve Edebiyat
Dergisi*, 3 (4), 221-242.

DOI: 10.34083/akaded.650585

Öz

Avfî'nin meşhur hikâye derlemesi Cevâmi'ü'l-Hikâyât'ın İbn Arabşâh, Ahmed, Abdullâh Bahâyî Efendi, Celâlzâde Sâlih gibi kişiler tarafından kısmen veya tamamen tercümeleminin yapıldığı bilinmektedir. Bu eserin muhtasar tercümelerinden biri 18. asrın meşhur Edirneli şairlerin-den Nazîr ve Nazîrâ mahlaslarıyla yazdığı şiirleri ya-nında birçok dinî ve tasavvufî içerikli eserleri olan Nazîr İbrâhîm'e aittir. Nazîr İbrâhîm kısmen metni tercüme ederken Avfî'nin yararlandığı bazı kaynakları doğal ola-rak eserinde zikretmiştir. Fakat bunların yanında kendi-sinin az da olsa yeni kaynaklardan faydalandığı ve bir ta-kım ilavelerde bulunduğuna anlaşılmaktadır. Nitekim met-ninin giriş kısmında bu durumu yani yeni hikâyeler ilave ettiğini de belirtmek-tedir. Bu makalede eserde geçen kaynak isimleri üzerinden Nazîr İbrâhîm'in metne ne derece katkıda bulunduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avfî, hikâye, Cevâmi'ü'l-Hikâyât, Nazîr İbrâhîm.

Abstract

It's known that, partial or whole translations of famous story compilation Cevâmi'ü'l-Hikâyât of Avfî, was made by people like İbn Arabşâh, Ahmed, Abdullâh Bahâyî Efendi, Celâlzâde Sâlih. One of the compendious transla-tion of this written work belongs to Nazîr İbrâhîm who is amongst 18th century's famous poets from Edirne and has many religious and sufistic themed written works in addi-tion to poems that he wrote with nicknames of Nazîr and Nazîrâ. While Nazîr İbrâhîm partially translating text, naturally mentioned some sources in his written work which Avfî was benefitted from. Albeit, in addition to these sources it's understood that he also utilized from new sources at the least and make some additions. In-deed, he states this occasion, in other words that he added new sto-ries at the introduction part of the text. In this article, it will be endeavored to designate in what extend that Nazîr İbrâhîm was contributed to text.

Key Words: Avfî, story, Cevâmi'ü'l-Hikâyât, Nazîr İbrâhîm.

Muhammed Avfi'nin en meşhur eseri şüphesiz hicri yedinci asrın ilk yarısında tarihî, ahlakî ve mezhebî bir takım hikâyeleri biraraya toplayan önemli bir hikâye derlemesidir. *Cevâmi'ü'l-Hikâyât* ve *Levâmi'ü'r-Rivâyât* adlı bu derleme bahsi geçen yüzyılın büyük hikâye metinlerindedir ve bir çok yazar ve araştırmacı için önemli bir başvuru kaynağı olmuş, *Lübâbü'l-Elbâb*'dan daha şöhretli bir hâle gelmiştir. Dört ciltten oluşan eserin her cildinde yirmi beş bâb bulunmaktadır, yaklaşık iki bin hikâyeyi barındırmaktadır. Cafer Şi'âr'a göre eser hulefâ-yı Beni Abbâs, Pişdâdiyân, Keyâniyân, zuhûr-ı İslâm, hulefâ-yı Râşidîn, hulefâ-yı Benî Ümeyye, hulefâ-yı Mustansır gibi tarihin belirli dönemleri hakkında da bilgiler veren tarihî ehemmiyeti hâiz bir eserdir aynı zamanda (Sedideddîn Muhammed Avfi 1373: 3-4; metnin mizahî yönü için bkz. Uz 2017). Metnin çeşitli baskıları ve tercümeleri de mevcuttur (Yıldırım 2012:514-5).

Avfi'nin *Cevâmi'ü'l-Hikâyât*'ının kaynaklarda isimlerine tesadüf ettiğimiz tercümeleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

İbn Arabşâh'ın bir tercümesinden bahsediliyorsa da henüz eserin nüshası ele geçmemiştir.

Necâtî'nin tercümesi şu an için elde bulunmamaktadır. Fakat Ramazan Şeşen bir makalesinde eserin bir nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Bölümü, nu. 720'de bulunduğunu söylemiş (Şeşen 1991: 218), tercüme ve şerhlerle ilgili bir doktora çalışması yapan Sadık Yazar ise yazmayı incelediğini fakat Necâtî'ye aidiyeti konusunda bir delile ulaşamadığını ifade etmiştir (Yazar 2011: 885-7).

Ahmed isimli bir mütercim yazdığı *Adl-nâme*, III. Murad'a sunulmak üzere hazırlanmıştır. 17 varaklık eserin tek nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Roman, nu. 186'da kayıtlıdır. Yazar tarafından bahsi geçen isimle tesmiye edilen eser altı bâb üzerine tertip edilmiştir. Birinci bölüm adaletin faziletlerinden, ikinci bölüm padişahların sîretinden, üçüncü bölüm padişah nişan ve buyruklarından, dördüncü bölüm firaset ve kıyaset erbabından, beşinci bölüm âlim ve hakîmlerin nasihatlarının öneminden, altıncı bölüm faydalı cevaplardan bahseder. Eser konusunda İbrâhîm Sona'nın ayrıntılı bir makalesi bulunmaktadır (Sona 2016: 391-410).

Abdullâh Bahâyî Efendi'nin 16. asırda Celâlzâde Sâlih'in eserin 3. kısmının 2 ila 16. bâblarını tercüme etmediğini iddia ederek bunları çevirdiği bir kitabı bulunmaktadır. Bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi,

Ayasofya Böl., nu. 3167'de kayıtlıdır (Abdullâh Bahâyî Efendi 2018a: 540-55). Tuncay Bülbül yayımlamış olduğu makalede Celâlzâde'nin eserinin eksik olmadığını, Abdullah Bahâyî'nin bu konuda yanlış olduğunu ifade etmektedir (Abdullâh Bahâyî Efendi 2018a, 2018b).

Celâlzâde Sâlih'in eseri şimdilik elde olan tek tam tercümedir. Sâlih eserini Kanûnî'nin oğlu Şehzade Bâyezîd'in emriyle tercümeğe başlamış, 1556-7'de tamamlamıştır. Metin toplamda 1848 mensur hikâyeden oluşmaktadır. Dört kısım içinde yüz bâbı ihtiva etmektedir. Her kısımda yirmi beşer bâb yer almaktadır. İlk kısımda Allah, peygamberlerin mucizeleri, evliyanın kerameti, Arap ve Acem padişahları, adalet, feraset, hile vb. konular üzerinde durulmaktadır. İkinci kısım yazarın ifadesiyle “halkun gökçek huyları”, üçüncü kısım “halkun bed-hulkları”, dördüncü kısım “denizlerde olan acâyib ü garâyib” konularındadır (Celâl-zâde Sâlih Çelebi 2017: 16-7). Eser üzerinde Tuncay Bülbül, Hasan Kavruk-Fatih Elçi tarafından yapılmış iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ikincisi eserin yalnızca birinci cildine dairdir (Kavruk vd. 2018).

Kaynaklarda yanlışlıkla Hubbî Hatun veya Huşyâr Kadın'a atfedilen, sonunda Sultan Mahmud'un ikinci hanımı Huşyar Kadın'ın 1285/1868 senesinde hac dönüşünde vefatına düşürülen bir tarih bulunan, mütercimini tespit edemediğimiz muhtasar 27 varaklık bir tercüme daha mevcuttur. Eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nu. 7559'da kayıtlıdır (Sona 2016). Yazmada bulunan boş bölümler eserin tamamlanmamış olduğunu göstermektedir.

Yukarıda bahsi geçen tercüme haricinde Nazîr İbrâhîm'e ait muhtasar bir tercüme daha vardır. Edirne'de 1105/1693-4'te II. Ahmed'in saltanat günlerinde doğan İbrâhîm Efendi'nin büyük dedesi Manısalı Eskici (Semerci) Dede, dedesi Şeyh İbrâhîm Gülşenî, babası müderris Şeyh Hacı Mustafa Efendi, amcası Kâmî Mehmed Efendi, kardeşi şair Lebîb Ahmed Efendidir. Böyle ünlülerle dolu bir ailede doğan İbrâhîm Efendi iyi bir eğitim görmüştür. Eğitiminden sonra müderrislik, mahkeme kâtipliği, kadı ve kadı naipliklerinde bulunmuştur. La'î Mehmed Fenâyî ve Hasan Sezâî, İbrâhîm Efendi'nin şeyhleridir. Dîvânında yazdığı şiirlerden mensup olduğu tarikat dışında Mevlevîlik, Kâdirîlik, Halvetîlik, Celvetîlik vb. tarikatlarla da ünsiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Eski Zağra kadılığından sonra Kesri ya da Erkeri Kesri diye bilinen bir köyde tekke yaptırmış, 118/1774 tarihinde burada vefat etmiştir. Ölümüne kim tarafından yazıldığını bilmediğimiz “Nazîrâ-yı edîb” tamlaması tarih düşürülmüştür

(Şengün 2006, ayrıca bkz. Şengün 2014). Eserlerinde “Nazîr ve Nazîrâ” mahlasını kullanan İbrâhîm Efendi'nin kaynaklarda adı geçen birçok eseri mevcuttur. Özellikle *Osmanlı Müellifleri*'nde Bursalı Mehmed Tahir onun 29 eserinden bahsetmektedir.(Bursalı Mehmed Tahir 2016: 464-5) Nazîr İbrâhîm'in kaynaklarda geçen eserleri *Dîvân* (Şengün 2006), *Tercüme-i Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, *Tuhfetü'l-Letâyif fi'n-Nevâdiri ve'l-Emsâl ve'l-Garâyib*, *Tuhfetü's-Sâlikîn*, *Tuhfetü'z-Zevrâ*, *Tuhfe-i Gülşeniyye/Beyân-ı Tarikat-ı Gülşenî*, *Şerh-i Kit 'a-i Aynân Aynân*, *Şerh-i Gazel-i Usûlî*, *Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısrî*, *Şerh-i Gazel-i Mevlânâ*, *Risâletü'l-Furûk*, *Risâle-i Nu'ût-ı Şerîfe*, *Risâle-i Ehâdis-i Kudsiyye*, *Münci'l-Melâl ve Mûsili'l-Kemâl*, *Letâyif-i İmâm-ı A'zam*, *Kavsiye bâ-Ehâdis-i Şerîfe ve Ebyât-ı Latîfe der-Tîr-endâzî*, *Mecmû'a-i Mekâtib*, *Beyân-ı Rûh bâ-Akvâl-i Sahîha*, *Muhtasar Osmanlı Tarihi* (Kaçar 2008: 29-45), *Muhtasar Tarih-i Edirne*, *Câmi'ü'l-Mu'cizat*, *İnsân-nâme*, *Behcetü'l-Esrâr ve Lem'atü'l-Esrâr*, *Risâle-i Ehâdis-i Erba'in-i Sülâsiyye* (Şengün 2007: 279-98), *Beyân-ı Hurûf-ı Teheccî*, *Muammeyât-ı Manzûme*, *Manzûme-i Ahlâkiyye*, *Risâle-i Erba'in Ale'l-Kelimeteyn*, *Hediyetü'l-Ahbâb*, *Tercüme-i Câmi'ü'l-Hikâyât* (Nazîr İbrâhîm'in eserlerinin listesi için ayrıca bkz. Yapıcı 2009).

Makalemizin konusunu teşkil eden *Câmi'ü'l-Hikâyât Tercümesi*'nin¹ tespit edebildiğimiz tek nüshası Edirne Selimiye Kütüphanesi 2163 numarada kayıtlı bir mecmua içinde yer almaktadır. Mecmuanın ilk metnidir. Eserin cildi tamir görmüştür, su lekeleri mevcuttur. Siyah mürekkeple yazılı metinlerin arasında bazen bazı kelimeler bazen de çizgiler sürh mürekkeple kaydedilmiştir. Derkenar zaman zaman kullanılmıştır, tâkibe de bulunmaktadır. Eserin 1a sayfasında

*Bir eşerdür ola ihvâna Nazîrâ yâdigâr
Hayr ile aşhâb-ı hayruñ birisi belkim añar*

beyti kayıtlıdır. Cildin başında yer alan iki mühür, sonuna da vurulmuş olup birisinde “Edirne meb'ûsî Fâ'ik Beg tarafından pederi merhûm Ahmed Bâdî Efendi nâmına İttihâd ve Teraqqî Kûlubüne vaqf itmişdür. 1335” kaydı bulunmaktadır. Bahsi geçen Ahmed Bâdî Efendi'nin meşhur *Armağan* isimli eserin yazarı olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklara göre Ahmed Bâdî'nin oğlu ve tek çocuğu 1870 doğumlu Mehmed Fâ'ik (Kaltakkıran) Edirne milletvekilliği yapmış, 1948'de vefat etmiştir (Edirneli Ahmed Bâdî

¹ Kaynaklar eserin adını *Cevâmi'ü'l-Hikâyât* olarak kaydediyorlarsa da metnin birkaç yerinde *Câmi'ü'l-Hikâyât* şeklinde yer aldığından Nazîr'in eseri bundan sonra *Câmi'ü'l-Hikâyât Tercümesi* olarak anılacaktır.

Efendi 2004: XIX). Mühürden anlaşıldığı kadarıyla kitabın sahibi olan Ahmed Bâdî'nin oğlu Fâ'ik Efendi büyük ihtimal kendisine babasından intikal eden eseri 1335/1917 senesinde kendisinin de mensup olduğu İttihad ve Terakki Fırkası tarafından 1916'da Edirne'de açılan İttihad ve Terakki Kulübüne vakfetmiştir. İkinci mühürde ise “Edirne Âşâr-ı ‘Atîka Müzesi Müdüriyeti” ifadeleri yer almaktadır. Mühürlerin altında “Terceme-i Câmi'ü'l-hikâyât, Nazîr İbrâhîm Efendi” ifadeleri kaydedilmiştir.1b sayfasında başlayan metin 35a'da sonuçlanmaktadır. Sayfalarda satır sayıları muhtelifdir. Fakat genel olarak 30 satır sayısına sahiptir. Yazı stili nestaliktir.

Baş: Ma'lûm ola ki sırr-ı heme 'ulûm u ma'ârif ve cümle-i a'mâl u tâ'at u 'ibâdât-ı 'avârifden murâd u ma'şûd Hâllâk-ı Perverdigâr'ın ma'rifeti olduğu âyât-ı 'izâm u ehadîş-i Resûl 'aleyhimü'l-'allâm ile şâbit ü zâhir ü bâhirdür ve hikâyât-ı büzürgân-ı dîn ü pişvâyân-ı ehl-i yakîn ki vücûd-ı Şâni'-i Perverdigâr-ı mu'lağa deliller irâd eylemişlerdür ki her biri nice fevâ'idi hâvî olduğında iştibâh yokdur.

Son: Elhamdü'lîllâhi Rabbi'l-'âlemîn ve's-şalâtu ve's-selâmu 'alâ seyyide'l-enbiyâ ve'l-mürselîn ve 'alâ 'âlihîm ve şâhbihîm ecma'in hâzerâtının icmâl-i hâlleridür ki bu çalîlîl-bizâ'a İbrehîm Nazîr Edirnevî-ki cemî' pişvâyân-ı ehl-i yakîn ve hikâyât-ı büzürgân-ı dîn-i mübinin tefâsîr ü ehadîş ü tevârih-i mu'tebereden 'ale'l-icmâl hâl ü şânlarını teberrûken bi'l-ihvân cem' ve taleben li'l-i'ânet bi'l-aqvâl ve'l-ef'âl cem' idüp manzûrî olan hullân-ı bâşafânun ma'zhar-ı eltâf-ı kerîmâneleri olmak ümidiyle keşîde-i silk-i su'ûr olunmuşdur. Allâhümme merâme câmi'ihî ve kâtibihi bi-hürmetihî cemî'ü'l-evliyâ'i ve'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn ve'l-hamdü'lîllâhi Rabbi'l-'âlemîn”.

Nazîr İbrahim'in Câmi'ü'l-Hikâyât Tercümesinde Adı Geçen Eserler

Avfî'nin eseri birçok kaynaktan istifade edilen ve bunların adlarının da zikredildiği bir hikâyeler derlemesidir. Cafer Şi'âr eserin kaynakları arasında Se'âlibî'nin *Gurer-i Ahbâr-ı Mülûkü'l-Fürs*'ünü, *Târîh-i Mülûk-i Acem*'i, *Hudây-nâme*'yi, Nizâmü'l-mülk'ün *Siyâset-nâme*'sini, Unsur Meâlî Keykavus'un *Kâbûs-nâme*'sini ve Zahîri-i Semerkandî'nin *Agrâzu's-Siyâse*'sini sayar (Sedideddîn Muhammed Avfî 1373: 8). Banu Musaffa ise Avfî'nin eserinde kullandığı 93 kaynağın isimlerini verir. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır (Sedideddîn Muhammed Avfî 1352: 46-9):

1. Âyinü'l-Mülûk
2. İhyâi'l-Ulûmi'd-Dîn
3. Ahbâr-ı Âl-i Leys
4. Ahbâr-ı Berâmike
5. Edyânü'l-Arab
6. İ'râzi'r-Risâye fî Agrâzü's-Siyâse
7. İncil
8. Bahtiyâr-nâme
9. Bûy-bâz (Cerâbü'd-devle Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed bin Alevî Sicistânî)
10. Târîh-i İskender-i Rûmî
11. Târîh-i Ekâsire (?)
12. Târîh-i Emîr İsmâ'îl ve Nasr bin Ahmed Sâ mânî (?)
13. Târîh-i Bağdâd
14. Târîh-i Benî Mervân (?)
15. Târîh-i Tâcî
16. Târîh-i (Mülûk-i) Türkistân (Mecdüddîn Adnân es-Surhakatî)
17. Târîh-i Horâsân
18. Târîh-i Hulefâ-i Beni'l-Abbâs, Târîh-i Âl-i Abbâs, Târîh-i Devlet-i Abbâsiyân
19. Târîh-i Hârzemiyân (?)
20. Târîh-i Deyâlîme
21. Târîh-i Tâhiriyân
22. Târîh-i (Muhammed Cerîr) et-Taberî
23. Târîh-i Mâverâü'n-nehr
24. Târîh-i Meşâyıh-ı Horâsân
25. Târîh-i Makdesî
26. Târîh-i Mülûk-i Acem
27. Târîh-i Nâsirî
28. Târîh-i Yemînî
29. Tefsîr-i İbnü'l-Kelbî
30. Tafdîlü'l-Kelb Ali es-Siflet mi'n-Nâs Câhiz
31. Et-Teyşîr fi't-Tefsîr (Nesefî)
32. Câmî'ü'l-Kebîr (Muhammed bin el-Hasan eş-Şeybânî)
33. Câmî 'ü'l-Kebîr fi't-Tefsîr (İmâm Nâsır Gazâlî ?)
34. Haylü'n-Nisâ (?)
35. Halku'l-İnsân (Beyânü'l-hak Mehmûd bin Ahmed Nişâbüri)
36. Havâssü'l-Eşyâ (Mecdüddîn bin Ahmed Surhakatî)
37. Düstürü'l-Vüzerâ (Sultân Raziddîn İbrâhîm el-Gaznevî)

38. Dîvân-ı Mansûr Mantikî
39. Re'ÿ-ârây, Tercümetü'l-Gurer ve's-Siyer (Muhammed bin Mahmûd Beyânü'l-hak)
40. Rebî'ü'l-Ebrâr (Cârullâh Zemaşeri)
41. Risâle-i Kuşeyriye
42. Risâletü'l-Kındî
43. Ravzatü'l-Ulemâ (?)
44. Zendavestâ (Zerdüş)
45. Seferü'l-Esrâr (Mânî)
46. Seferü'l-Cebâbire (Mânî)
47. Semerü'l-A'râb
48. Sindbâd-nâme
49. Siyerü's-Sâlihîn (?)
50. Siyerü'l-Kebîr (Muhammed bin Hasan Şeybânî)
51. Siyerü'l-Mülûk (Şa'bi ?)
52. Siyerü'l-Mülûk (?)
53. Şehnâme-i Firdevsî
54. Eş-Şebâb ve's-Şeybü'l-Merzubânî
55. Şeceretü'l-Akl (?)
56. Şerh-i Makâmât-ı Harîrî (Mutarrızî)
57. Şerefü'n-Nebî
58. Sahîh-i Buhârî
59. Tebâyi'(Kitâb)ü'l-Hayevân (Câhiz)
60. Tebâyi'ü'l-Hayevân (Mervezî)
61. Acâyibü'l-Bahr (?)
62. Uyûnü'l-Ahbâr (Nesefî ?)
63. El-Gurer ve's-Siyer (Se'âlibî)
64. Garîbü'l-Hadîs (?)
65. El-Ferec Ba'de's-Şidde (Tenûhî)
66. El-Ferec Ba'de's-Şidde Tercümesi (Avfî)
67. Kâbus-nâme (Şemsü'l-me'âlî Keykâvus)
68. Kitâb-ı Ebû Reyhân
69. Kitâb-ı Aristâtâlis
70. Kitâb-ı Cânâ ez Hükemâ-yı Hind (?)
71. Kitâb-ı Semûm (?)
72. Kitâb-ı Şâpûriyân (Mânî)
73. Kitâb-ı Tılsımât (El-verâtis)
74. Kitâb-ı Firâset
75. Kitâbü'l-Megâzî (Muhammed bin İshâk)

76. Kelîle ve Dimne
77. Kenzü'l-Ahbâr (Mânî)
78. Kîmyâ-yı Sa'âdet (Gazâlî)
79. Genc-i Hired (Hâce Abdülhamid ?)
80. Letâyifü'l-İşârât (?)
81. Letâyif-i Kısâs-ı Enbiyâ
82. Mecma'ü'l-Emsâl (?)
83. Medâyhü's-Sultân (Avfî)
84. Mesâlik ü Memalik (?)
85. Mesned-i Ahbâr-ı Nebevî
86. Miftâhü'n-Necâh
87. Makâmât-ı Harîrî
88. Makâmât-ı Şeyh Bâyezîd-i Bistâmî
89. Mihü'n-Nevâdir (Se'âlibî ?)
90. Nesrû'd-Dürer (Ebû Nasr Sa'lebî)
91. Vesâyâ-yı Erdeşîr (?)
92. Vasiyyet-nâme-i Nizâmülmülk
93. Yetîmetü'd-Dehr (Se'âlibî) (Sedideddîn Muhammed Avfî 1352: 46-9)

Nazîr İbrâhîm'in muhtasar tercümesinde de kimi kaynakların ismi zikredilmiştir. Bunlar aşağıda sıralanmış ve haklarında kısaca bilgi verilmiştir:

Acâyibü'l-Buhûr

Metinde Habeş halkından bahsedilen bölümde zikredilen eserin kime ait olduğu belli değildir. Tercümede 26b sayfasında aşağıdaki şekilde bahsi geçmektedir:

“Vefâ-dâr olurlar ve İslâm'ı tîz kabûl iderler ve ekşeri neşât u ferâğ üzredür ve zengîler dağı anlardandur. Şekl-i kerih ve hey'et-i ğarîb şâhibleridür. 'Acâyibü'l-Buhûr nâm kitâbda mezkûrdur ki zengîler yılan ekl iderler ve yılan derisinden tîr ükemân yaparlar.”

Câmi'ü'l-Hikâyât

1b sayfasında eserin Avfî'den tercüme olduğunu belirttiği yerde Nazîr metnin adını zikretmiştir:

“Binâen ber İn hâl Câmi'ü'l-Hikâyât şâhibi imâm-ı fazıl Cemâleddîn hâzretleri ihvânından taleb-i du'â ve zîkr bi'l-ğayr iltimâsıyla cem' eyledigi hikâyât-ı laîfe vü nikât-ı ğarîbe

Fârisiyyi'l-kumâş ber-nesc-i dest-gâh-ı 'irfân olup fevâ'di ancak Fârsî aşinâ olan ihvâna râci' olmağla bâ-iltimâs-ı ihvân Türkî-lisân ile tercemeye âğâz olındı.”

İncil

Eserin iki yerinde bu kutsal kitaptan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisinde İncil'de cennetin kapısında “Lâ ilâhe illa'llâh Muhammed Resûlu'llâh” yazıldığıнын kaydedildiği ifade edilmekte, diğçerindeyse Ma'rûf-ı Kerhî'nin İncil öğrenmek üzere gittiği yerde hocasının teslisten bahsetmesi üzerine Müslüman olması anlatılmaktadır. Metinler aşağıdaki gibidir:

“Hâzır olanlar pâpâsa cevâb vir diyü ikdâm eyledüklerinde pâpâs baña tâbi' olursañuz cevâb vireyüm didükde cümlesi tab'iyet itmege 'ahd iderler pâpâs dağı İncil'de mestürdür ki bâb-ı cennet üzre *lâ ilâhe illa'llâh Muḥammed resûlu'llâh*² yazılmışdır diyü cevâb virdükde cümlesi imâna gelmişler.”[3a]

“Bir gün İncil tilâveti için üstâza virdüklerinde üstâdı Bârî te'âlâ şâliş şelâşedür didükde Ma'rûf ḥazretleri Allâh birdür diyüp üstâddan firâr ve İmâm 'Alî er-Rızâ ḥazretlerine varup Müselmân oldı.”[11b]

Kelbî Tefsîri

Ebu'n-nadr Muhammed bin Sâib bin Bişr el-Kelbî el-Kûfi'ye ait olan sekizinci miladî asırda yazılan eser genellikle olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır.(Cerrahoğlu 2002: 205-6) Kâtip Çelebi tefsirin Muhammed ibn el-Fadl, Yûsuf bin Bilâl, Hibbân gibi yollardan nakledildiğini, bunların hepsinin kaynağının da İbn Abbâs olduğunu söyler (Katip Çelebi 2008: 400). *Câmi'ü'l-Hikâyât*'ta 20b'de “Kelbî Tefsîri'nde Aşḥâbü'r-re's oldukları maḥalde bir dağ var idi nâmına Rümḥ dirler. Ol dağ başına ahyânen bir 'azîmü'l-cübbe mülevven bir kuş gelür sâ'ir kuşları şikâr iderdi ve gâhî ma'sûm aḥz iderdi. Peyğamberleri Ḥanzala'ya şikâyet eyledüklerinde *Allâhumme ḥuzhâ va'kta' neslehâ ve sallîḥ 'aleyhâ âfâte*³ diyü du'â eyledüklerinde Ḥaḡ te'âlâ du'alarını qabûl ve ol kuşu yakdı.” ifadelerinde bu tefsirden istifade edildiği görölmektedir.

² “Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.”

³ “Allahım bunun neslini kes ve ona bir afet musallat et.”

Kelîle ve Dimne (Hümâyûn-nâme)

Adını içinde geçen iki çakalın isminden alan Karataka ve Damanaka diye de bilinen meşhur Hint masallarındır. Eserin Beydeba isimli bir Hint filozofu tarafından yazıldığı söylenmektedir. 5 ayrı kitaptan oluştuğu için bu masallar *Pança Tantra* adıyla da anılırlar. Bu kitaplarda Arslan ile Öküz, Tahtalı Güvercin ile Arkadaşları, Baykuşlar ve Kargalar, Maymun ile Timsah, Brahman ile Firavun Faresi arasındaki hikâyeler anlatılır ve içiçe geçmiş birçok hikâyeye karşılaşılr. M.Ö. 200'lerde yazıya geçirilen bu hikâyelerin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı konusu tereddütlüdür. Hikâyeler özellikle hayvan sembollerle devlet idaresi ve politika meseleleri üzerinde yoğunlaşırlar. Rivayete göre meşhur Sasani hükümdarı Nuşrevân'ın Berzuye isimli tabipten istemesi üzerine bu tabip tarafından Hindistan'dan getirilerek Pehlevîceye çevrilmiştir. Daha sonra İbn-i Mukaffâ'nın eseri Arapçaya çevirmesi bir dönüm noktası olmuş, diğer dillere çeviriler bu Arapça tercüme üzerinden gerçekleşmiştir (Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi 2017, Toska 1999, Çatıkkaş 1999).

Nazîr İbrâhîm'in metninde bu eserin iki yerde ismi geçmektedir. 26b yaprağında Hind ikliminden bahsedilirken "Cümle menâfî'ine mâliklerdür ve 'ilm-i hendese ve hisâb ve erkâm-ı Hindî ve kitâb-ı Kelîle ve Dimne ve vaz'-ı şatranc ehl-i Hind'e maşşûşdur" ifadelerinde buranın Kelîle ve Dimne ile şöhreti olduğuna dikkat çekilir. 18b'de geçen "Aşlı ez hikâyât-ı Kelîle ve Dimne ender-Hümâyûn-nâme'de muşavver karga ile baykuş hikâyesidir." cümlesinde ise babasını öldürdüğü için Cüzeyme'den intikam alan Zübâ isimli melikenin Kusayr tarafından altildmesine dair hikâyeye alâkalı olarak kullanılmıştır. Fakat burada *Kelîle ve Dimne*'nin tercümelerinden *Hümâyûn-nâme*'ye gönderme yapılmıştır. Dolayısıyla Nazîr İbrâhîm'in eserin Türkçe tercümesini gördüğü ve metne bu bakımdan katkıda bulunduğı söylenebilir. *Kelîle ve Dimne* hikâyelerinin Türkçeye iki tercümesinden birini Kul Mes'ûd yapmıştır (Toska 1999), *Hümâyûn-nâme* adıyla anılan tercüme ise Filibeli Alaaddin Ali Çelebi'ye aittir (Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi 2017). Bu tercümeye bakıldığında "Bâb-ı Çihârüm A'dânuñ Aḥvâlin Mülâḥaza İdüp Kemîn-i Mekr ü Kîñlerinden Emîñ Olmaḳ Câ'iz Degül İdügin Beyân İder" başlıklı dördüncü bölümün Nazîr İbrâhîm'in bahsettiğı "Karga ve Baykuş" hikâyelerini barındırdığı görülür. Bölümde 1 çerçeve ve 13 yan hikâyeye bulunmaktadır. Hikâyeler "düşmanların sözlerine güvenmemek gerektiğı" görüşü üzerine kurulmuştur (Toska 1999).

Kısâs-ı Enbiyâ

Mütercim eserinde kısâsü'l-enbiyâdan faydalandığını söylemektedir, fakat bu eserin kime ait olduğu kayıtlı değildir. 1b sayfasındaki alıntı şu şekildedir:

“KıŖşâŖ-ı enbiyâda mestürdur ki âfitâb-ı devlet İbrâhîm Hâlîlü'llâh ufķ-ı sa'âdetden tülû' eyle[ye]cegini müneccimîn-i Nemrüd haber virmeleriyle ol bî-raħm memleketinde ol-sene raħm-ı mâderde olan bu kadar ma'Ŗümları helâk idüp 'âķıbet Ėazret-i İbrâhîm dünyâya gelüp vâlidese Ėavfından bir Ėâra bırağup bir kaç günden Ŗoñra varup selâmet üzre engüŖt-i müsebbihâların dehân-ı mübârekine almıŖ bulup yidi yaŖına gelince ol Ėârda besleyüp âŖâr-ı 'âķl u Ŗedd ü kiyâset nâŖiyye-i mübâreklerine zâhir olup bir gün vâlidelerine beni kim Ėalk eyledi diyü su'âl eyledükde vâlidese Ėavfından Nemrüd didükde Nemrüd'ı kim Ėalk eyledi diyü su'âli tekrâr itdüklerinde vâlidelerinüñ ma'lûmı oldı-ki binâ-yı mülk-i Nemrüd bu vücüd-ı pür-cüd sebebi ile Ėarâb olacaķdur.”

Kitâbü't-Teysîr fi't-Tefsîr (Nesefî)

Hadis, tefsir ve kelim sahalarında uzman Hanefî âlimi Nesefî'nin meŖhur tefsirinin birçok nüshası mevcuttur. Yazar eserini oluŖtururken Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Abdülkerim KuŖeyrî'nin eserlerinden faydalanmıŖtır. (Aslantürk 2006: 571-3) Nazîr'in eserinde 30b sayfasında“İmâm Necmü'ddîn 'Ömer Nesefî Kitâbü't-Teysîr fi't-Tefsîr'de Ėazret-i Yûsuf 'aleyhi's-selâmuñ Ėâhda tilâvet buyurduğı du'â budur dimiŖler.” Ŗeklinde geÇmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân, Kur'ân-ı kerîm, Kur'ân-ı azîm, Kur'ân-ı mübîn Ŗeklinde metnin 1b, 3b, 4a, 4b, 5a, 10a, 12b, 14a, 15a, 16a, 16b, 17a, 23a, 24b, 24a, 25a, 27a, 29b, 32b sayfalarında birçok kez zikredilen Kur'ân-ı kerîm'den yazar zaman zaman iktibaslarda bulunmuŖtur. Bunlar Ŗöyle sıralanabilir: 71/Nuh/15-18, 2/Bakara/258, 2/Bakara/260, 17/İsra/101, 28/Kasas/81, 36/Yâsîn/13-14, 14/İbrahim/27, 5/Maide/1, 36/Yasin/29, 93/Duhâ/7, 76/İnsan/9, 33/Ahzâb/9, 27/Neml/38, 27/Neml/40, 57/Hadid/16, 11/Hud/41, 6/En'am/103, 49/Hucûrât/12, 30/Rum/50, 73/Müzzemmil/12-13, 2/Bakara/137, 5/Maide/90, 5/Maide/55, 27/Neml/50, 86/Tarık/15-16,

88/Gâşiye/17, 8/Enfal/60, 55/Rahman/1-4, 2/Bakara/177, 29/Ankebut/14, 31/Lokman/12, 2/Bakara/28, 24/Nur/61, 79/Nâziât/40-41, 2/Bakara/284, 14/İbrahim/34, 4/Nisa/77, 68/Kalem/4, 3/Âl-i İmran/159, 42/Şûrâ/38, 17/İsra/7, 86/Tarık/9-10, 42/Şûrâ/40, 22/Hac/30, 37/Saffât/4, 36/Yasin/14, 36/Yasin/14, 18/Kehf/22, 22/Secde/4, 78/Nebe/12, 69/Hakka/7, 27/Neml/48, 2/Bakara/196, 12/Yusuf/4, 9/Tevbe/36, 37/Saffat/147.

Kuşeyrî Risâlesi (Ebû'l-Kâsım Kuşeyrî)

Yazarın meşhur risalesi kendi içinde giriş, sûflerin hâl tercümeleri, ıstılahlar kısmı, makamlar kısmı şeklinde ayrılabilir. Eserin tercüme ve şerhleri de yapılmıştır (Abdülkerim Kuşeyrî 2012: 52-67). Aşağıdaki İbrâhîm b. Edhem'le ilgili anlatılan hikâyeler yazarın da ifade ettiği gibi aynıyla Kuşeyrî Risâlesi'nde "Sûflerin Hâl Tercümeleri" başlıklı bölümde yer almaktadır (Abdülkerim Kuşeyrî 2012: 95-6). Tercümede 11a sayfasında Kuşeyrî'den aşağıdaki şekilde bahsedilmektedir:

"Muqaddem-i erbâb-ı tarîkat muqtedâ-yı aşhâb-ı hâkikat Ebû İshâk İbrâhîm ibn Edhem kıddese sırrıhu hazretleri ki melik-zâde-i Belhî idi. Bir gün şikâra gidüp bir âhû ardınca şitâb ile giderken hâtifden bir şadâ geldi-ki *el-hâzâ hulkatî*⁴ ya'nî sen bunuñ için-mi halk olıñduñ. Edhem hazretleri güş idüp gâfletden bîdâr ve şahrâda bir çobân bulup atdan inüp piyâde ve eşvâbını çobâna virüp bir kilîm alup üzerine püşîde ve Mekke-i mükerreme'ye varup aşhâb-ı güzîn rızvânü'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in hazerâtından Süfyân-ı Sevri ve dağı gayrı aşhâb ile şöhbet ve nâ'il-i derece-i velâyet oldukların Ebû'l-Kâsım Kuşeyrî risâlesinde zikr eylemişdür."

Letâyifü'l-İşârât

Metinde her ne kadar kime ait olduğu belirtilmemişse de Avfî'nin kaynakları içinde Neseî olmasından Neseî'nin de *et-Teysîr fî ('ilmi)t-Tefsîr*'i yazarken ana iki kaynaktan biri olarak Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin *Letâyifü'l-İşârât*'ını kullanmış olması hasebiyle *Câmi'ü'l-Hikâyât*'ta bahsi geçen eserin de Kuşeyrî'ye ait olduğu düşünülebilir (Aslantürk 2006: 572). Nazîr'in metninde 31b-32a arasında bulunan aşağıdaki arı ve karınca hikâyesi için bu eser kaynak gösterilmiştir:

"Letâyifü'l-İşârât nâm kitâbda mezkûrdur ki bir arı bir karıncayı görür ki hezâr ta'ab ile bir dâne sürer su'al ider ki

⁴ "Sen bunun için mi yaratıldın?"

ey bî-çâre bu meşakkat nedür ve gel benim me'kel ü meşrebüm gör her ta'am ki lezîzdür anı ekl iderem. Merkebi havâya süvâr olmuşam diledigüm yire giderem ve Türkler gibi diledigüm ni'meti yağma iderem diyüp uçdı ve bir kaşâb [32a] dükkânında lahm üstine kondı. Kaşâba müşterî gelüp kaşâb dağı satır-ıla lahmı kaṭ' eşnâsında arıyı iki pâre idüp arı yire düşdi. Qarınca arınuñ nışfını bacağından aḥz idüp sürüdi. Arı beni qanda götürürsün didükde diledigi yire oturan kimesneyi istemedigi yire çekerler didi. 'Aqala te'emmül ve nazâr yiridür. *Fânzur fete'emmül.*"⁵

Mecma'ü'l-Emsâl

Yine Avfi'nin kaynaklarından olup kime ait olduğu tespit edilemeyen bu kitap Nazîr'de aşağıdaki şekilde 25a sayfasında geçmektedir:

"Mecma'ü'l-Emsâl'de 'Âmir bin el-Darb hem ḥakîm hem ḥakîm idi. Üçyüz yıl 'ömr sürdü. Âḥır sehv kelâm itmege başladı. Bir gün bir cemâ'at gelüp ḥünşâya erkek ḥişsesi mi vireyüm yohsa kız ḥişsesi-mi vireyüm didiler. Cevâbında 'âciz olup her gün ol cemâ'ate bir deve zebḥ eyledi oğlu develer dükendi aşlı nedür didükde ḥükmd'e 'aczinı ızhâr eyledi. Oğlu Ḥaşîle cevâb virdi-ki kangısından tebevül iderse aña göre 'amel olma. İbn 'Abbâs ḥazretleri dağı ol qavli mu'teber tutup ḥâlâ dîn-i İslâm'da ol qavli i'tibâr itmişlerdür."

Murâd-nâme

Eserde 25a sayfasında üç âbidle ilgili bir hikâye anlatılır. Buna göre hayvan kemiklerini bir mahalde görüp canlanması için dua eden bu âbidler canlandırdıkları aslan tarafından parçalanmışlardır. Nazîr her ne kadar bu hikâyenin sonuna *Murâd-nâme* kaydını düşmüşse de bu eserde böyle bir hikâye bulunmamaktadır (Bedr-i Dilşâd 1997). Nazîr'in bu kaydı ne maksatla düşüğü anlaşılammıştır. Celâlzâde'de bu hikâyeyi Ebû Müslim, İsâ bin Mûsâ'ya birinci kısım, yirmi beşinci bâbdaki yirmi üçüncü hikâye içinde anlatır. Nazîr'in eserindeki anlatı aşağıdaki gibidir:

"Üç 'âbid bir mahalde bir hayvân kemükleri görüp biri ictimâ'-ı a'zâya bir istikmâl-i cesede biri şudür-ı veche du'â iderek du'aları qabûl oldı. Meger arslân kemükleri imiş

⁵ "Bak ve iyice düşün."

hayât-ı tâze buldukda ‘âbidlerüñ üçini dağı ekl ider. Murâd-nâme.”

Nevâdir-i Hikâyât

24b sayfasında “Nevâdir-i Hikâyât’da mestürdür ki Naşr bin Dehmân yüz toqsân yaşına girdükde şakalı ağarmış idi siyâh oldu ve bili bükilmiş idi toğrıldı.” ifadelerinde adı geçen eserin kime ait olduğu tespit edilememiştir.

Ravzatü’l-Ulemâ

14a sayfasında bahsi geçen eser Avfi’nin kaynakları arasında yer almasına rağmen kime ait olduğu belli değildir. Nazîr’deki hikâye aşağıdaki gibidir:

“Ravzatü’l-‘Ulemâ’da Rebî’ bin Heysem dâ’imâ tâ’ate meşgûl idi. Bir gün kızı didi ki sizün ‘indiñüzde cemî’an halkdan a’lâ kimdür. Rebî’ hazretleri Muḥammed resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi vesellem didükde kızı ol Resûl ḥakkıçün birâz ḥ’âba varıñza’if oldıñuz. Ol-dem ḥ’âba varur. Düşinde Başra şehrinde Meymüne-i Zengî nâm bir ḥatun size ‘avret olacaḥdur didiler. Der-ḥâl kâḥup Başra’ya varurlar. Şüleḥâyı Başra istikbâl eyledüklerinde Meymüne’yi su’âl iderler. Meymüne râ’iyyedür bizüm koyunlarımız güder ve aldıḡı ücreti dervîşâna taşadduḥ ider didüklerinde şahrâya çıkup Meymüne’yi bir maḥalde bulup selâmun ‘aleyküm yâ Meymüne didükde gördüm ‘ibâdete meşgûl ve bir iki ḥurd gelmiş koyunları beklerler. Ol-daḡı ve ‘aleyküm es-selâm yâ Rebî’ didi. Ben didüm benüm nâmumı neden bildüñ didi-ki ol ‘arûsluk cennetde olur ve Ḳur’ân-ı kerîm tilâvet eyle didi. Ben daḡı tilâvet idüp *inne ledeynâ enkâlen ve caḥîmen ve ta’âmen zâ ḡuşşatin ve ‘azâben elîmen*⁶ âyet-i kerîmesine geldükde hemân na’ra urup helâk oldu. Ben müteḥayyir oldum gördüm beş on ḥatun teçhîz ü tekfîn getürdiler. Neden ma’lumuñuz oldu diyü su’âl eyledüm. Meymüne Rebî’ bin Heysem benüm yanuma geldükde hemân teçhîz ü tekfînüm ḥâzır idüñ dimiş idi. Biz daḡı sizün geldigiñüz işidüp kefen ḥâzır eyledük didiler diyü taḥrîr olunmuşdur. Rahmetu’llâhi te’âlâ.”

Rebü’l-Ebrâr (Zemahşerî)

⁶ 73/Müzzemmil/12-13: Hiç şüphesiz bizim nezdimizde (onlar için hazırlanmış) boyunduruklar, yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek ve elem verici bir azap vardır.

Fakihler, büyük sahabeler ve halifelerin hikmetli sözleriyle çeşitli hikâyeleri içeren bir eser olup, çeşitli şerhleri ve özetleri bulunmaktadır. Amasyalı Hatibzade Muhyiddin Mehmed'in yaptığı muhtasarını Âşık Çelebi Türkçeye aktarmıştır (Öztürk vd. 2013: 235-8). Tercümede 20b sayfasında bu eserden alınan hikâye aşağıdaki gibidir:

“Rebî'ü'l-Ebrâr'da zıkr ki olinmişdur ki Hâk sübhânehu ve te'âlâ 'ahd-ı Mûsâ 'aleyhi's-selâmda bir kuş halk eyledi. Yüzi âdem yüzi gâyet hüsn ü cemâli var ve bir dişisi var ve hâzret-i Mûsâ'ya hitâb eyledi ki ben bu iki kuşu senüñ için halk eyledüm ve bunlaruñ rızkını lahmından eyledüm ve anları Beyti'l-makdîs'de iskân eyledüm. Çün Mûsâ 'aleyhi's-selâm rihlet eyledi ol kuşlar Hicâz naql eylediler. Dâ'im ma'sümları kaparlar idi. Ol-vaqt Hâlid hâzretlerine şikâyet eylediler. Oлдаһı du'â idüp nesilleri münkaṭı' ve kendüler helâk oldu.”

Şerh-i Mesnevî-i Sarı Abdullah Efendi

IV. Murad için yazılan eser Mesnevî'nin yalnızca birinci cildinin şerhidir. Abdullah Efendi eserinin adını *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* olarak belirlemiştir. Eser İsmail Güleç'e göre “sadece bir şerh değil aynı zamanda bir tasavvuf ansiklopedisi ve antolojisidir”. İlk elli sayfasında Mevlânâ hakkında bilgi veren eseri Gölpınarlı, İbn Arabî'nin bakış tarzıyla yazıldığı ve Mevlânâ'yla ilgili yanlışlar barındırdığı gerekçesiyle eleştirmiştir (Güleç 2008: 165-6). Metinde 3 hikâyenin buradan alındığı anlaşılmaktadır. 33a-34b'de bulunan hikâyeler aşağıdaki gibidir:

“Rivâyet olunur ki bir gün hâzret-i 'Ömer raḍia'llâhu 'anh şeyṭâna râst gelüp giribânından aḥz ve hitâb buyururlar ki ey merdûd ḥaylî zamân idi senüñ ne hey'etinde olduḡuñ görmek isterdüm. Pes seni hâneme götüreyüm tâ ki etfâl senüñle mülâ'abe eyleyeler buyurduklarında iblis eyitdi yâ 'Ömer pîrlere ḥürmet kıl ve beni elinden koḡıl ve benden 'ibret al. Heft âsumânuñ her birinde hezâr u hezâr sâl 'ibâdet ve derecât-ı 'âliyâta 'urûc ve melâ'ike ile ülfet eyledüm ve zann eyledüm ki bâlâda olmaḡ baña kerâmet ü devlet ola. Meger ma'nâdan bî-ḥaber imişem. Çünki diḡkat ile nazar eyledüm gördüm-ki bâlâdan düşen muḡkem düşüp lâcerem helâk olur imiş. Nâ-geh-ân ol düşüş düşdüm-ki tedârükden ḡalup şaşdum ve ka'r-ı caḡîme uçdum. Yâ 'Ömer mülâḡaza kıl ki sen benüm seksen biñ yıl 'ibâdet eyledigüm görmedüñ ammâ ben senüñ ḡable'l-İslâm aşnâm önünde ḡızmetde olduḡuñ

gördüm didi. Hazret-i 'Ömer radia'llahu 'anh hazretleri 'azâzilden bu cevâbı ıŝgâ idüp ŝalvirüp dergâh-ı Kâdi'l-hâcât'a secde vü ŝükr eyledi. İmdi 'ukül-i 'uçalâ kâr-ı dinde hayrân u mecnûn u ser-gerdândur.

Vech-i tesmiye-i tevbe-i Naşûh u Yûsuf. Bir ŝehrde Naşûh nâm bir kefen ŝoyucu cümle ehâlî beynlerinde meŝhûr olmuş-ıdı. Ol eŝnâda bir bâzergânun hûsn-i cemâl ile meŝhûre bir duhter-i pākîze-ahteri biemri'llahi te'âlâ haste olup muhtaazar olduŝda babasına tavŝiye ider ki fevt olduŝımda kefenümi bir kaç aqçeye alursuñuz. Naşûh'a olmiŝdâr aqçe viresiz ki kefenümüñ aqçesini alup mezârum açup kefenümi almasun diyüp fi'l-vâkı' müteveffa olduŝda Naşûh'a kefenüñ aqçesini virürler. Ammâ Naşûh kanâ'at itmeyüp bir meh-tâb gicede mezârını açup kefenüñ ihrâc iderken görür ki penbe gibi beyâz yumuŝak bir vücûd vesvese-i ŝeytâniye ile cimâ'a taŝaddî eylediginde kız bir eliyle fercini setr idicek ol elini kaţ' ider yine ŝürü'da ol bir eliyle setr eyledükde anı daŝı kaţ' idüp yine mübâŝeret idicek kız bre zâlim kefenümüñ aqçesini alduñ kanâ'at itmedüñ kefenümi alduñ kanâ'at itmeyüp fi'l-i fahiŝe taŝaddî ile ellerüm kesdüñ yine inŝâf itmedüñ diyüp göŝsine bir depme urur. Naşûh kendüye gelüp mezârı örter ve nâdim olup feryâd u zâr iderek kemâl hûluŝ-ıla tevbe idüp ba'de ol fi'li iŝlemeyüp tevbesinde karar-dâde olduŝıdur. Kezâlik Yûsuf daŝı[34b] hûsn-i cemâl ile ve zülf ü kâkül ile ârâste bir cevân-ı perî-ruhsâr olup 'avretler gibi ŝaçlar urunup 'avretler hamâmına girüp dellâklük itmegi kâr ider. Bir gün hamâmda kibâr hatunlarından birinüñ bir elmâs yüzigi zâyi' olup hamâmuñ kapusını kapadup hamâmda olan 'avretlerin peŝtemâllerin daŝı çözüp ferclerini bile aramaŝa baŝladuŝlarında Yûsuf'un hâli harâb olup der-hâl halvetüñ birinde pāk ğusl idüp ve yâ Rabbî beni bu vartadan halâŝ eyle bir daŝı menâhî irtikâb itmeyeyüm diyü tevbe ider. Cümle hatunlar aranup kendüye nevbete bir hatun kalduŝda anuñ fercinde yüzük bulunur. Hâlâŝ olup ba'de tevbesinde şâbit kadem olmaŝla bu ikisini bir yire getirüp Naşûh u Yûsuf tevbesi olsun ya'nî bir daŝı rücû' itmeyeyüm dimegi müfid olur."

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinden yapılan bu alıntılar Nazîr İbrâhîm'in Avfî'den farklı olarak metne ilavelerini oluşturması bakımından değerlidir. Mütercimim esere yaptığı ilaveler konusunda girişte verdiği bilgilerin teyit edildiğini söyleyebiliriz. Bu hikâyelerden Hz. Ömer-şeytan arasında geçeni Abdullah Efendinin metninde karşımıza çıkmaktadır (Sarı Abdullah Efendi 1288: 295). Fakat Nasûh ve Yûsuf tövbesiyle ilgili olanlara tesadüf edilememiştir. Sarı Abdullah Efendiden yapılan alıntının hemen ardında yer alan Nasûh ve Yûsuf hikâyeleri *Mesnevi Şerhi*'nden alınmış intibai uyandırıyor da büyük ihtimal farklı bir metinden aktarılmış olmalıdırlar.

Tabâyi'ü'l-Hayevân

Meşhur Arap nâsiri ve Mu'tezile kalamcısı olan Câhiz'in en önemli eseri sayılan diğer adıyla *Kitâbü'l-hayevân* ansiklopedik bir metindir. Zoolojinin bölümleri, hayvanların evrimi, iklim ve muhitin tesirinden bahseden metinde yazarın Bağdat'ta bulunduğu sırada okuduğu Aristo tercümelerinin tesiri vardır.⁷ Nazîr'in eserinde 19a'da "Tabâyi'ü'l-Hayevân nâm kitâbda hıkd dañ fîlûñ tabî'atıdır diyü tañrîr olunmuşdur." ifadesi yer almaktadır. Banu Musaffa Avfî'nin Mervezî'nin aynı adlı eserinden de faydalandığını belirtmektedir.

Târîh-i Arab

24b sayfasında Sîbûye'nin uzun ömrüne dair bilgiler eserde bir Arap tarihinden alınmıştır. Fakat bu eserin hangi tarih kitabı olduğu kayıtlı değildir:

"Târîh-i 'Arab'da mezkûrdur ki Sîbûye üç yüz yıl 'ömr sürüp 'ahd-ı emîrû'l-mü'minîn hâzret-i 'Ömer rağia'llâhu hâzretlerine irişmiş-idi ve gâyet pîr ü za'îf ü nâhîf bir oğlu var idi. Sîbûye'den su'âl olındı-ki niçün oğluñ sizden za'îf ü nâhîf olup alâmât-ı pîrî kendüde zâhir oldı. Cevâb virdi-ki ben yitmiş yaşında te'ehül eyledüm ve gâyet dil-dâr bir hatunum var idi. Muvâfık u hüsn-i mu'âşeret şâhibesi idi anuñ için ben kuvvetlü bulındum oğlum ise bir zebân-dirâz hatuna musâdefe eyledi diyü cevâb virdi. Şimdi kuvvetde nicesiz didiler bir iki merd-i kaviye cevâba kâdirem diyü cevâb virdi."

Tefâsîr, Tefsîr

⁷ Ramazan Şeşen, "Câhiz", *DİA*, c. 7, İstanbul, 1993, s. 20-4.

Eserin çeşitli yerlerinde tefsir veya tefsirlerden bahis açılmakta, fakat bunların hangi eserler olduğu kimi yerlerde izah edilmemektedir. Mesela,

Tefāsīrde mezkūrdur [2a]

Tefāsīrde tūl-i ‘ōmr ile meşhūrolan zātların biri [24b]

Tefsīrde vārid oldı-ki [27a]

Tefāsīr ü eḥādīş ü tevārīḥ-i mu‘tebereden [35a]

gibi yerlerde bu eserler söz konusu edilmektedir. Adı belirtilen tefsirler Kelbî ve Hindî tefsirleridir.

Tefsīr-i Hindî

Feyzî-i Hindî'nin *Sevâtıu'l-ilhâm* isimli yalnızca noktasız harfleri kullanarak yazdığı meşhur tefsirdir. 1593 yılında tamamlanmıştır ve Babür şahlarından Ekber Şah'a ithaf edilmiştir. Sadece Arap alfabesinin noktasız harfleriyle yazılması metnin zaman zaman anlaşılmasını zorlaştırmış, yine noktalı harfleri kullanmama zaruretinden dolayı yazar eserine besmele ile başlayamamıştır (Aydar 2009: 582-3). Eserde Hz. İsa'nın Antakya şehrine gönderdiği elçiler ve özellikle bunlardan Şem'un'un başından geçenler anlatıldıktan sonra "Tefsīr-i Hindî'de mezkūrdur ki ba'zılar ḳavlerinde resūlān-ı 'İsā'yı ve tābî' olan Ḥabīb Neccār'ı ḳatlı eylediler dirler. Ammā bu kelāmuñ zāhiri naşş-ı kerīme muḫālif görinür diyü meşṫurdur." ifadelerinde yazarın eserden istifade ettiği anlaşılır.

Sonuç

Yukarıda adı geçen kaynaklar kısmî olarak bize Nazîr İbrâhîm'in Avfî'den farklı olarak faydalandığı eserleri göstermesi bakımından mühimdir. Bu dökümden anlaşıldığı kadarıyla Nazîr çok az sayıda yeni kaynağı tercümesine ilave etmiş ve onlardan hikâyeler aktarmıştır. Bu kaynaklar içinde en dikkat çekici olanı şüphesiz "İntihâb-ı Hikâyât-ı Şerḥ-i Meşnevî-i Sarı 'Abdu'llāh Efendi" şeklinde ayrı başlık vererek hikâye alıntulamayı seçtiği Sarı Abdullah'ın Mesnevî şerhidir. Mevlevîlikle ünsiyeti olduğunu bildiğimiz Nazîr İbrâhîm'in bu kaynağı kullanması mânidârdır. Diğer eser adı geçmesine rağmen alıntı yapılmayan *Murad-nâme'*dir. Bunun dışındaki tüm eserler Avfî'nin faydalanmış olduğu kaynaklardır. Bu durum Nazîr'in kaynak bakımından tercümesine çok az katkıda bulunduğunu göstermektedir. Eserinin giriş kısmında 1b sayfasında "...ba'de mecmū'ayı itmām için ba'zı ilḳvāndan istimā' ve ba'zı mecmū'a vü tārīḫlerde bulunan letā'if ü hikâyât daḫı zamm olunmaḳ münāsib görilüp taḫrīr olındı." şeklinde yer alan ifadeler Nazîr'in yazılı kaynak olarak bazı mecmūa ve tarihlerden

faýdalandığını ortaya koyuyor, mütercim anlaşıldığı kadarıyla bunlardan faydalanmışsa da isimlerini kullanmayı tercih etmemiştir. Eserin ileride hikâyeler bakımından Avfi'nin metniyle yapılacak mukayesesinin Nazîr'in metne referans vermeden yaptığı ilaveleri ortaya koyacağını umuyoruz.

Kaynakça

- Abdullâh Bahâyi Efendi (2018b). *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât Tercümesi (Üçüncü Kısım'ın 2-16. Bâbları Arası) (İnceleme-Metin)*. hzl. Tuncay Bülbül. Kayseri.
- Abdülkerim Kuşeyrî (2012). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. hzl. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay.
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra (2006). "Nesefî, Necmeddin". *İslam Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 571-3.
- Aydar, Hidâyet (2009). "Sevâtu'l-ilhâm". *İslam Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 582-3.
- Banu Musaffâ Kerîmî (Ferverdîn 1354). "Menâbi'-i Gomşode-i Cevâmi'ü'l-hikâyât". *Kitâbşînâsîhâ*. C.3: 38-45.
- Bedr-i Dilşâd (1997). *Murâd-nâme*. hzl. Adem Ceyhan. 2 C. İstanbul: MEB Yay.
- Bursalı Mehmed Tahir (2016). *Osmanlı Müellifleri*. hzl. M. A. Yekta Saraç. C. 1. Ankara: TÜBA Yay.
- Bülbül, Tuncay (2018a). "Abdullah Bahâyi Efendi ve Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât Tercümesi". *International Journal of Languages Education and Teaching*. 8(1): 540-55.
- Celâl-zâde Sâlih Çelebi (2017). *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât Tercümesi (İnceleme-Metin)*. hzl. Tuncay Bülbül. Nevşehir.
- Cerrahoğlu, İsmail (2002). "Kelbî, Muhammed b. Sâib". *İslam Ansiklopedisi*. C. 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 205-6.
- Çatıkkaş, Atâ (1999). *Ahmet Midhat'ın Kelile ve Dimne Tercümesi Hulâsa-i Hümayunnâme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Edirneli Ahmed Bâdî Efendi (2004). *Armağan*. hazl. Süreyya Ali Beyzadeoğlu-Müberra Gürgendereli-Fatih Günay. Harvard Üniversitesi Yay.
- Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi (2017). *Hümâyûn-nâme (İnceleme-Metin)*. hzl. Tuncay Bülbül. Ankara: TÜBA Yay.
- Güleç, İsmail (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yay.

- Kaçar, Mücahit (2008). “Solakzâde Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ına Nazîr'in Zeyli”. *Tarih Dergisi*. 48 (2): 29-45.
- Karagözoğlu, Hümeýra (2007). “Bir Yazma Eser Üzerine: Terceme-i Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmiü'r-rivâyât”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 32: 245-52.
- Kâtip Çelebi (2008). *Keşfü'z-zunûn*. Arapçadan tercüme eden Rüştü Balcı. C.1. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Kavruk, Kavruk-Elçi, Fatih (2018). *Celâl-zâde Salih Çelebi'nin Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât'ı*. Ankara.
- Öztürk, Mustafa- Mertoğlu, M. Suat (2013). “Zemahşerî”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 235-8.
- Sarı Abdullah Efendi. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. Cild-i evvel. 1288.
- Sedîdeddîn Muhammed Avfi (1352). *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve levâmi'ü'r-rivâyât, Cild-i evvel ez Kısım-ı süvvüm*. hzl. Doktor Banu Musaffâ Kerîmî. İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran.
- Sedîdeddîn Muhammed Avfi (1372). *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât*. hzl. Doktor Cafer Şiâr. Tahran: Mihran Matbaası.
- Sedîdeddîn Muhammed Avfi (1373). *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve levâmi'ü'r-rivâyât*. hzl. Doktor Cafer Şiâr. Tahran: Mihran Matbaası.
- Sona, İbrahim (2016). “Cevâmiü'l-Hikâyât ve Levâmiü'r-Rivâyât'ın Muhtasar Bir Çevirisi: Adlnâme”. *Turkish Studies*. 11: 391-410.
- Şengün, Necdet (2006). *Nazîr İbrahim ve Dîvânı*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şengün, Necdet (2007). “Nazîr İbrâhîm-i Gülşenî ve Farklı Bir Kırk Hadis Denemesi (Risâle-i Ehâdis-i Erba'in-i Sülâsiyye)”. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XI(1): 279-98.
- Şengün, Necdet (2014). “Balkanlarda Edirneli Bir Kadı Şair: Nazîr İbrahim Gülşenî”. *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar*. Edirne: İSAV. 607-24.
- Şeşen, Ramazan (1991). “On Beşinci Yüzyılda Türkçeye Tercümeleler”. *Mimar Sinan Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (1): 213-33.

- Şeşen, Ramazan (1993). "Câhiz". *İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 20-4.
- Toska, Zehra (1989). *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Uz, Emin (2017). "İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmi'ül-hikâyât Örneği". *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys*. 2(1): 20-39.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1958). "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet Tosyalı Celâl Zâde Mustafa ve Salih Çelebiler". *Türk Tarih Kurumu Belleten XXII* (85-88): 391-441.
- Yapıcı, Uğurtan (2009). *Edirneli Mevlevî ve Gülşenî Şairler*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- YAZICI, Tahsin (1993). "Cevâmiu'l-hikâyât". *İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 439-40.
- Yıldırım, Nimet (2012). *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*. Erzurum: Fenomen.
- Zehra-yı Hanleri (1348), *Ferheng-i Edebiyât-ı Fârisî*, Tahran